

ОБРАЗ БОГА-ГРОМОВЕРЖЦЯ ПЕРУНА В ЯЗИЧНИЦЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ ДАВНЬОЇ РУСІ

Одним з найвідоміших богів язичницького пантеону Давньої Русі є громовержець Перун. Зазвичай, у свідомості сучасної людини образ Перуна сприймається як уособлення грізних і невіддільних сил природи, як уособлення грози, грому і блискавки. Звісно, що подібне сприйняття прийшло до нас від давніх язичницьких часів як своєрідна акумуляція властивої нашим пращурам світоглядної парадигми. Втім уявлення про Перуна як уособлення грому і блискавки підтверджується численними лінгвістичними розвідками. Зокрема, в свій час це відомий французький дослідник Л.Леже [Леже Л. Славянская мифология. - Воронеж, 1908. – С. 56.] встановив, що загальнослов'янське значення цього слова – блискавка. Поняття *Перун* (Piorun, Pagon, Пярун) в російській, українській, білоруській, польській та словацькій мовах означає одне й те ж. Це - блискавка. Певно тому в язичницькому світосприйнятті цей бог постає як символ чогось жахаючого, лякаючого. Давні слов'яни схилялись перед силою Перуна, як і взагалі схилялись вони перед будь-якою силою, вважаючи все, що сильніше їх, “дивним”, а відтак й вартим пошанування і поклоніння.

Спробуємо більш детально розкрити уособлювальний зміст громовержця, вдаючись до своєрідного відтворення парадигми язичницького світосприйняття. Безпосередньо послуговуючись свідченнями першоджерел (“Боянів гімн”, “Книга Коляди”, “Велесова книга”) в світосприйнятті язичника можна умовно виділити три “світові поверхні”, три сфери буття. Йдеться про верх – світ небесний, серединний світ – світ явищ і предметів видимої реальності та світ невидимий (мерців) - світ підземний. Безумовно, бог Перун, будучи громовержцем, володарем грому і блискавки, належав світу небесному.

Постають однак питання: чи займав Перун верховне місце з огляду ієрархічності язичницьких богів? Яка функціональна роль цього бога у відтворенні світоглядної парадигми наших пращурів?

В “Книзі Коляди” (V, а) говориться про Перуна, як – Сварожича, тобто сина бога Сварога. Відтак вважати Перуна володарем світу верхнього недоречно. Проте можливе припущення, згідно з яким саме Перун був охоронцем небесного світу, його повноправним захисником. У

* Н.Фатюшина – аспірантка Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка

міфології давніх слов'ян він часто зображається у вигляді стрільця, причому антропоморфним богом, який пересувається по небу на колісниці, вивергаючи з хмар громи й блискавки. При цьому у давньослов'янських легендах, як правило, обігрується сюжет протиборства Перуна і Скіпера-Змія або ж протистояння Громовержця і Змія. До речі, сюжет боротьби громовержця зі змієм знайшов ґрунтовне висвітлення у праці російських філологів В.Іванова і В.Топорова “Исследование в области славянских древностей” [Иванов В.В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. - М., 1974. – С. 335-343.]. При цьому звернемо увагу на доволі цікаву прикметну композиційну особливість подібного сюжету: громовержець розміщується на вершині космосу, натомість змії перебуває у його підніжжі. Зауважимо також, що й у “Велес-книзі” дається характеристика Перуна як “бога битв та боротьби”. Безумовно, що подібне уявлення про Перуна як охоронця небесного світу неминуче повинне було відобразитись шляхом “перенесення” і на відносинах давніх язичників в суспільстві.

З одного боку, в язичницькому світогляді поступово формується образ Перуна як захисника людей. Він - “той, що кидає вогонь”, він бог-воїтель (буквально, бог-атир). В цьому відношенні всі сказання про руських богатирів - це всього лише заземлені варіації давнього міфологічного сюжету протиборства бога Грози і Змія. Але в подібному значенні, в міру зростання князівської влади у Давній Русі відбувається трансформація Перуна в бога воїнів, в бога-покровителя ратних справ.

Логічного завершення ця трансформація набуває у Володимировому пантеоні язичницьких богів 980 року. Звісно, що зростання ролі воєн в структурі державницької політики князя призвело до возвеличення Перуна над сонмом інших богів, сприяло перетворенню його у верховного бога. Давні слов'яни з іменем Перуна йшли в бій. У кожного воїна був навіть особливий символ - оберіг, т. зв. Перунів знак. Показово, що Перунів знак захищав одну з найбільш уразливих ділянок людського тіла – сонячне сплетіння.

Оскільки Перун був покровителем воїнів, то він відповідно дбав про тих, хто загинув на полі раті. Ті воїни, які полягли, згідно із свідченням “Велес-книги”, “вічно живуть у війську Перуновім” [11, а]. Звідси узагальнимо: Перун уможлилював навіть перехід із земного світу у світ невидимий, у Вирій, щось подібне до Вальгалли – помешкання богів, що мало місце в скандинавських уявленнях.

Однак вищезазначеним функціональність Перуна не обмежується. У язичницькому світогляді Перун постає також як клятвотримувач. Деякі літописи, зокрема “Повість врем'яних літ”,

свідчать про факти укладання договорів між русичами і візантійцями. При цьому руси, складаючи присягу на вірність з греками, “клялись Перуном і зброєю”. Ймовірно, що й у стосунках між собою слов’яни гарантом клятви бачили саме Перуна. Слушне припущення в зв’язку з цим висловлює М. Костомаров, коли в своїй праці “Славянская мифология” пише про Перуна як про “божество правосуддя” [Костомаров М.І. Слов’янська міфологія. - К., 1994. – С. 209.].

Підтвердженням функції гаранта права служить також своєрідне зображення Перуна у вигляді зрілого мужа зі срібною (сивою) головою, у якого вуса золоті. Подібне зображення Перуна зайвий раз свідчить про його мудрість і авторитетність – атрибутивні риси відповідального за право. Крім того, в багатьох міфологічних легендах Перун зображався із залізним, нібито мечем, в руці. Залізо в руці зазвичай означає ордацію – символ суду. В історичних хроніках збереглися також описи місця судилища. Зокрема, за повідомленням Гельмольда слов’яни “присвячували йому (Перуну) лише дуба, оточеного огорожею з просторим місцем для народу попереду. Туди приходили люди зі жерцем і творили жертви; там збирались віча, постановляли закони і розбирали позови” [Гельмольд. Славянская хроника. - М., 1960. – С. 160.].

Окрім вищезазначених функціональних можливостей громовержця у світогляді давніх слов’ян Перун уявлявся також життєдайним божеством, тобто тим богом, який живив земний світ, приводив його в рух. Підтвердження подібної версії знаходимо у “Велес-книзі”. Перун постає там і як “оживляюче явлене”, отже тим богом, що дає життя суццюму. Однак це ще не означає, що саме богу Перуну ми можемо приписати виняткову деміургічність. В “Прославленні Великого Триглава” (передмові до “Велес-книги”) він зображається у вигляді другої особи Триглава, а відтак світ повинен приводити в рух не без допомоги батька Сварога. Доволі показовим у зв’язку з цим видається заклик язичників до Перуна “не переставайте обертати Колеса” [11, а]. Іншими словами, слов’яни прохають Перуна не зупинятись в своїх слідуваннях за світопорядком, не зупинятись у спостереженнях за обертанням колеса життя, Колеса Сварги, що постійно змінює день на ніч і ніч на день.

Притаманна Перуніві функція життєдайності у язичницькому світогляді знаходить втілення в уявленнях про теплий дощ, який він подає на землю, відмикаючи небо як громовержець. Відтак, Перун забезпечує земний світ водою, яка живить майбутній врожай. До речі, болгарський релігієзнавець І. Панчовський в своїй праці “Пантеон давній слов’ян і їх міфологія” [Див.: Панчовский И.Г. Пантеонизм на древните

славяни и мифологията им. - София, 1993.] доволі докладно описав обряд викликання дощу у слов'ян – це т. зв. обряд “переруда”.

Згідно з наслідками концепції трьохчленної функціональності Ж. Дюмезіля, індоєвропейські боги, окрім сакраментальності, мають також відповідну їм “мирську іпостась”. На підставі багатого українського фольклору можна знайти подібну “мирську іпостась” богу Перуну в особі представника нижнього підземного світу Вія, докладним описом образу якого і є однойменна повість М.Гоголя. Саме ім'я “Вій”, як встановив у своєму дослідженні В.Абаєв, свідчить про індоіранські витоки цього втілення грубої сили і його змістовне ототожнення з давньоіндійським божеством вітрів Ваю і навіть з персонажем осетинського фольклору - лихим чудовиськом Ваюгом [Див.: Абаєв В.И. Образ Вия в повести Гоголя // Русский фольклор. - М-Л., 1958. - Вып.3.].

Згідно з міфологічними легендами Вій мав смертоносний погляд, який приховував під величезними віками, віями. Вірогідним видається припущення, згідно з яким смертоносний погляд - це відгомін колишнього Перунового удару блискавкою. При цьому згадаймо сюжет гоголівського “Вія”. Сам грізний Вій неспроможний був підняти віки, йому допомагають розкрити очі вилами його “сонмище”. Інша прикметна деталь. Персонаж повісті М.Гоголя Хома Брут помічає, що обличчя у Вія було металевим. Ще одна паралель, Перун зображався із залізним предметом в руці. Коли ж філософ Хома нестерпів і глянув на вія, то “бездыханний гримнувся він на землю й відразу ж вилетів дух з нього від страху” [Гоголь Н.В. Вий // Собр. соч. - Т.2 - М., 1976. – С. 179.]. Отже, незважаючи на поверхову начебто безпорадність Вія, смертоносне начало – найбільш негативна ознака, притаманна Перунові, у нього збереглась. Додамо до цього, що мотив заборони людині дивитись в очі представників невидимих сил є доволі поширеним у міфологічних язичницьких легендах.

Таким чином, у світогляді язичників бог Перун постає насамперед як уособлення грізних і могутніх сил природи, перед яким необхідно благоговіти. Уособлювальний зміст громовержця значною мірою доповнюють функції охоронця світу небесного й, відповідно, охоронця людей, покровителя воїнів і взагалі ратної справи, посередника переходу зі світу видимого у світ невідомий, гаранта права і функції життєдайності. Своєрідною опозицією Перуну, його “мирською подобою” можна вважати представника підземного світу, уособлення грубої сили Вія, образ якого яскраво відтворений в однойменній повісті М.Гоголя.